

Хиландарски медицински кодекс – најважнији српски медицински споменик

Др Маја Стојадинов-Илић

Историчари српске медицине одавно су већ закључили да је *Хиландарски медицински кодекс* један од најзначајнијих споменика не само српске медицине него и културе уопште. Упркос том потпуно основаном закључку, мало је посленика наше медицинске струке који имају пуну и праву представу о том споменику, старом скоро пет векова и о његовом значају. Због тога сматрамо да ће бити корисно потсетити се неких од најбитнијих података о њему.

На почетку треба рећи да је *Хиландарски медицински кодекс* (у даљем тексту ХМК) средњовековни рукопис са почетка 16. века, То је, заправо, збирка списа европске медицинске науке од 12 до 15 века, тј. лекарски приручник који, поред теоретских излагања, највише садржи практична упутства за лечење, преведена са латинског на старословенски језик, ондашњи народни језик наших предака.

Рукопис ХМК-а открио је 1952. г., познати историчар и историчар књижевности Ђорђе С. Радојчић (1905-1970), у библиотеци српског манастира Хиландара, на Светој Гори. Истражујући годинама непрегледно и необрађено благо српске историје и културе у том духовном и културном средишту српског народа, Радојчић је пронашао ХМК и тако допринео да тај драгоцен рукопис (бр. 517) угледа светло дана после неколико векова заборава. Назвао га је по првој страници рукописа: “Излагање о дијагнози болести на основу пулса“. Овим открићем, као и неким каснијим, направљен је један од најкрупнијих корака у изучавању историје средњовековне медицине у Србији. Огроман напор је уложен у истраживања појединих сегмената Кодекса, а захваљујући проф. др Рељи Катићу (1910 -1992.?), и у сагледавање целокупног стања средњовековне медицине у Србији.

Откриће ХМК-а довело је до сазнања да се у средњем веку у Србији није лечило само гатањем и враџбинама (не више него у што је то коришћено у земљама као што су Француска и Италија, у којима су постојале медицинске школе), већ су овде била позната сва достигнућа европске средњовековне медицине. Код Срба су чак постојали законски прописи који су забрањивали коришћење враџбина и гатања, као нпр. најстарији српски правни споменик Номоканон (превео га у 12. веку на српскословенски Св. Сава), а и у Закону цара Душана. Средњовековни српски медицински рукописи сведоче о високом нивоу лекарске учености и о коришћењу латинских и грчких учених трактата у којима се поред античке медицине види и средњовековно искуство.

Хиландарски медицински кодекс је зборник списа средњовековне медицине чији су аутори углавном били учитељи две најпрестижније европске медицинске школе тога времена у Европи – салернске и монпељеске. Оне су се развијале на учењима, традицији и култури античког света. Византија је била наследник ове културе и њен преносилац. Већину европских медицинских књига су у то време чиниле енциклопедије и приручници за практичну примену. То је била схоластичка медицина, која је хирургију, због црквених догми избацила из медицине, а патолошка стања тумачила поремећајем равнотеже лучења сокова и пнеума у телу. У 14. и 15. веку, иначе, није написано ниједно оригинално медицинско дело.

Салернска школа - *Scuola medica Salemitana* - је прва средњовековна школа настала у 9. веку у Салерну - Италија. Створена је у једном бенедиктинском манастиру из 7. века – да се не забораве ранија искуства у медицини и да се „медицина истовремено учи и проучава“. Процват Салернске школе узроковао је на западу појаву многих црквених школа. Оне се јављају у 12. веку и у њима се, собзиром на доминантни и спутавајући утицај Римокатоличке цркве, одвија једино научно деловање. Тада су о свему одлучивали ауторитети - у медицини су то били Хипократ и Гален.

У то доба чувен је и медицински факултет у Монпељеу, у Француској, који је био јак центар арапске медицине. Ту су се чак супротстављали догмама Галена и Авицене, давали крајње једноставне лекове, користили наркозу у хирургији, истицали важност познавања анатомије, али је и ту било доста присутно празноверје. Са Салерном сматран је тада за најпрестижнију медицинску школу. Откриће ХМК-а

показало је да ту медицину која се практиковала и изучавала у ове две најважније медицинске школе у Европи тог времена налазимо у Србији, мада сама Србија тада није имала своју медицинску школу.

У њој, иначе, прве податке о медицини, у данашњем смислу речи, налазимо у 12 веку. То је било време када се српска држава стабилизује и када почиње њен развој, а са њим и развој српске културе и науке. Посебан допринос том развоју дао је св. Сава, оснивач манастира Хиландара, српске просвете и првих српских болница. Он је био и писац најстаријих српских медицинских списа - о уређењу болница и борац против надрилекарства. У преношењу европских медицинских достигнућа у Србију највећи допринос су дали лекари италијанског порекла који су радили у Србији. Из Византије су, међутим, долазила углавном знања из помоћних медицинских наука и њих су преносили српски калуђери..

Хиландарски медицински кодекс је значајан документ са више аспеката. То је једини до сада познати примерак овако велике збирке медицинских списа салернско-монпељеске школе написан на народном језику у целој Европи – тада су медицински списи били углавном на латинском језику. Али то нису само преписани и преведени списи, они су и допуњавани неким другим списима (посебно поглавље фармацеутског списа), а и преписивачи тј. преводиоци, су уносили своја запажања и искуства. Те допуне сведоче да су преписивачи тј. преводиоци били добри познаваоци медицине тога времена као и да су добро владали латинским и старословенским језиком, што значи да су били и лекари и Срби. Овде треба напоменути да сви списи који чине ХМК нису преведени на старословенски у исто време, већ у периоду од 13. до 16. века. Зато се може тврдити да састављач списа није био и истовремено и преводилац. Тако су и састављач и преводиоци могли да интервенишу и мењају првобитан текст. Зато се неки ауторитети и питају да ли би ХМК требало третирати као превод са латинског или као прерађене списе После појаве ХМК до 18. века у Србији није било више никаквог напретка медицине, што је била последица турске најезде и губљења политичке самосталности (први лекар Србин постао је, 1757., Јован Апостоловић, стекавши докторат на Универзитету у Халеу).

Као што је већ речено, ХМК представља лекарски приручник, који, поред теоретских излагања, углавном садржи практична упутства лекару како да лечи оболеле, са упућивањем и на друге списе који могу да му у томе помогну.

Списи у Кодексу су подељени, према времену када су настали, у три групе:

Прву групу чине списи из 13. и 14. века: 1. Спис о уроскопији (најстарији и најпотпунији спис српске средњовековне медицине из 13 века.); 2. Спис о дијагностици обољења по променама пулса; 3. Спис о отровима; 4. Спис о флеботомији; 5. Терапијске белешке.

Другу групу чине списи из периода 1497-1499. г.: 1. Фармаколошки спис; 2. Спис о заразним огњицама; 3. Спис о акутним огњицама. (у овом спису је и део терапијских бележака).

У трећој групи су списи из периода 1512-1528. г.: 1. Списи о припремању сложених лекова тј. масти, уља и пилула и 2. Спис из педијатрије.

Српску средњовековну медицину је поред физиологије и патолошке физиологије, интересовала и анатомија, гинекологија, неуропсихијатрија, педијатрија, епидемиологија, а интересантно је и да се бавила и неким специфичним областима као што су ембриологија - питања зачећа. Ово потврђује и избор списа који су критички одабрани, а налазе се у ХМК-у, као и њихов распоред. Цео кодекс је тако зналачки урађен да се може поредити са најбољим књигама тог доба, а и данас морамо да будемо задивљени образовањем и познавањем медицине, латинског и старословенског језика лекара и Срба који су га преписивали преводили, дорађивали и прилагођавали нашем језику и потребама. У ХМК-у је за две трећине медицинских појмова дат народни назив тако да, уз све напред речено, овај спис представља темељ српске медицинске терминологије. Највећи део кодекса су списи из интерне медицине и фармакологије. Први обухватају скоро све најважније што би требало да зна један лекар тога доба а други, фармаколошки, представља за то доба комплетну фармакопеју, а показује и висок ниво знања из ботанике тога доба. Према многим мишљењима најзначајнији део су терапијске белешке које припадају раном и средњем добу настанка списа. Ове белешке су ушле у све терапијске зборнике српске народне медицине, на основу којих су се лечили Срби све до 18 века. То су били приручници за лечење српске народне медицине – „лекаруше“.

Списи у ХМК су подељени у поглавља зависно од материје којом се баве. Тих поглавља има седам, а нека од њих састављена су од више мањих целина. Ево како су она структурирана:

1. **Дијагностика**
  - а) спис о дијагностици обољења на основу промена пулса,
  - б) спис о дијагностици обољења према променама у мокраћи,
  - в) спис о огњицама,
  - г) различита поглавља из интерне медицине.
2. **Списи о заразним болестима**
  - а) увод у епидемиологију,
  - б) спис о маларији,
  - в) списи о другим заразним болестима.
3. **Фармаколошки списи**
  - а) спис о простим лековима (поређани према почетном слову),
  - б) спис о сложеним лековима – пилуле, масти, уља, емпластри (мелеми за ране).
4. **Фармакотерапија**
  - а) први део терапијских бележака,
  - б) други део терапијских бележака.
5. **Спис о флеботомији**
6. **Спис из педијатрије**
7. **Токсиколошки спис**

Оваква структура ХМК-а, сама по себи, сведочи о томе да су његови састављачи били људи високог медицинског и општег образовања. А како су и ти састављачи и преводиоци списа који чине ХМК били Срби, није уопште претеран закључак да српска медицина од 13. до 15. века није заостајала за европском научном медицином тога доба. И да је по свом учењу била европска. Уз то што представља споменик од велике вредности за српску медицину и културу, може се слободно рећи да ХМК има и шири, европски, значај. Он, наиме, сведочи и о томе да је медицина класичних медицинских школа Запада била добро позната и на подручју на коме је доминирао утицај византијске цивилизације и културе.

С обзиром на тај и такав значај и на чињеницу да се једини сачувани примерак овог изузетно значајног медицинског споменика налази у библиотеци манастира Хиландара, Народна библиотека Србије је, заједно са Српском академијом наука и Матицом српском 1980. г. објавила његово фототипско издање. На тај начин је било обезбеђено његово трајно постојање и његова доступност филолозима и историчарима српске медицине, али не и ширем кругу читалаца, који не познају српскословенски језик. Да би се отклонила и та потешкоћа, Народна библиотека Србије је 1989. г. објавила ХМК и у преводу на савремени српски језик. Од тада је он доступан свима које интересује прошлост српске средњовековне медицине.

На крају овог текста ево неколико цитата из превода овог средњовековног рукописа:

„...Ако је неки проблем сложен, лекар, пре него што се одлучи за облик терапије ...претходно треба добро да размисли...“. Приликом приступа болеснику лекар „...мора да буде обазрив и да претходно мало разговара са пацијентом, а не да одмах приступи пипању пулса и постављању дијагнозе...“. Непознати писац још саветује „... да лекара не сме збунити присуство лекарових пријатеља, нити сме да буде похлепан на награду, да буде весео и прибран, да не гледа пожудно жену или ћерку болесника да га тиме не би узрујао...“. Ови етички савети се завршавају следећим речима: „Ако будеш радио, како сам ти рекао, па дођеш међу своје колеге и испричаш им како си поступио бићеш поштован